

ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ, ДУНАВ И БЪЛГАРСКО РЕЧНО ПЛАВАНЕ ПРЕЗ КОМУНИЗМА

доц. д-р Людмила Миндова

Институт за балканистика с
Център по тракология
Българска академия на науките
e-mail: lmindova@yahoo.co.uk

Received: April 23, 2024

Processed: June 7, 2024

Approved: July 15, 2024

Published: November 7, 2024

DOI <https://doi.org/10.62761/OB2024LM>

Bulgarian State Security, Danube and Bulgarian River Shipping Through Communism

Lyudmila Minodova

Abstract. According to the archives of the State Security in COMDOS, the archival file for the company “Bulgarian River Shipping” was opened at the very beginning of 1965. It is surprising that it is not among the first similar files opened in the State Security system, given its political importance. The intelligence reports abound with diverse information: reports and summaries about the events in Czechoslovakia in 1968; information on thefts, smuggling activities, and technical accidents; reports on “traitors of the motherland” tracked in emigrant cafes and bars in major Danube ports; political jokes and literary prose that happened to catch the attention of the regular and irregular collaborators of State Security.

Keywords: totalitarianism, emigration, Danube, COMDOS

Вероятно повечето читатели, неангажирани към системата на Държавна сигурност на Народна Република България, при среща с доносите ще останат с впечатленията, описани от един от известните ни интелектуалци, попаднали под „надзора и наказанието“ на тази система. В книгата си „Наблюдение и разработка. Художествената проза на Държавна сигурност“ (2008) Жерминал Чивиков пише следното:

„Досуц митичен рибар, ДС изтегля от нищото в мрежата си оплелия се в нея обект и му придава в разказа си образ и контури. Без този разказвач въпросният обект

изобщо нямаше да го има. (...) Ето защо имам достатъчно основание да подхожда към контингент от текстове и към разказвания в тях обект като към художествена творба, чийто автор е колективният субект ДС.“ (Chivikov, 2008, p. 7).

Жерминал Чивиков е син на един от първите следени от Държавна сигурност след Деветосептемврийския преврат 1944 г. български интелектуалци. Роденият през 1904 г. Панайот Великов Чивиков е следен като един от теоретичите на анархизма в България, който „хули народнодемократичната власт“. Владее и отлично испански език, участвал е в

гражданската война в Испания на страната на републиката и по-късно е поддържал контакти с Латинска Америка. След 1944 г. е въдворен в ТВО заради опита му да създаде анархистична организация, а по-късно е задържан в периода 1966-1967 г. Разработката му от ДС е от 1964 г. Псевдонимът му е „Бухал“ и следенето на сина му започва по тази линия.

В контекста на разговорите ни за Държавна сигурност имената на баща и син Чивикови са важни, тъй като са знакови заради интелектуалната си значимост и репресиите, които понасят заради съчетанието на ерудиция и гражданска съвест, а специално и заради проникателния аналитичен поглед в книгите на Жерминал Чивиков по темата. Започваме с тях днес и защото са русенци и чрез Русе – тази „Дунавска врата на България към Европа“, както градът често е наричан – се отваря въпросът за мястото на реката и Дружество БРП в интересите на комунистическата власт и ДС по време на Студената война.

Литерното дело за Параходство „Българско речно плаване“ е открито по предложение на майор Петков с постановление от 16.02.1965 г. В Постановлението е записано:

„Като се имат предвид интересите на капиталистическите разузнавания към нашата страна и добрите условия, които предлага река Дунав в това отношение, можем да бъдем напълно уверени, че БРП представлява особен интерес за чуждото разузнаване. На основание горното считам за целесъобразно и ПОСТАНОВИХ да открия литературно дело на БРП.“¹

Информацията в документацията на ДС по отношение на БРП е разностранна, макар разбира се тя съвсем да не изчерпва всичко по отношение на Дунава, крайдунавските български и чужди градове и самата тема. Отделно, и то наистина сериозно внимание заслужават българо-румънските отношения под надзора на ДС в периода, като една немаловажна част от тях са например „Мостът на Дружбата“, иманярството по границата, митническият контрол и съвместните българо-румънски инициативи в областта на тежката промишленост. Тук, ако изобщо е нужно,

трябва да напомним, че системата на ДС много бързо се активизира за унищожаване на голяма част от документацията, така че днес откриването на архивите е сериозно затруднено и непълно. Точно такъв е например случаят с Българо-румънския завод за тежко машиностроене КТМ в Русе, който на няколко пъти сменя наименованието си, а тъй като неговият дългогодишен директор е сред високообразованите сътрудници към Държавна сигурност, очевидно ликвидирането на важните архиви не е било трудноосъществимо. В сравнение с други предприятия от града, които притежават обилна агентурна информация, тъкмо това, което е не само от стратегическа важност, а и с голям капитал, чието скандално източване започва още след 1985 г., е впечатляващо оскъдно откъм сведения.

В Литерно дело № 1133 (открито на 18.02.1965, Арх.№ РС VI Л, а.е.280, т.1) има разнообразна информация. Можем например да забележим, че много от корабите са по имената на български възрожденци и просветители – корабите „Иван Вазов“, „Филип Тотю“, „Панайот Хитов“, „Цанко Церковски“, „Бенковски“, „Ботев“, „Любен Каравелов“, „Стефан Караджа“, „Ангел Кънчев“, „Христо Смирненски“ до редките за корабния свят женски имена „Баба Тонка“ и „Свобода“, допуснати очевидно по изключение само заради силния си символен заряд.

Голяма част от сведенията през годините се отнасят до личния и служебния живот на моряците и другите служители по корабите. Очевидно е, че те са специален обект на интерес заради контактите им с чужденци. Отделна част от доносите са по конкретни случаи за кражби – например на дървен материал за изработка на домашни мебели или на корабна храна по време на продоволствените кризи в страната. Многобройни са сведенията за контрабандна дейност и блудства, както и за планирани бягства в западните държави. Търговията на черно със закупени в западните държави стари коли има естествена връзка с БРП.

В отделни периоди зачестяват коментарите и по обществено значими теми – по време на Съветската инвазия в Прага, на войната във Виетнам, при изселническата вълна на

¹ АКРДОПБГДСРСБНА, РС-VI-Л, а.е.280, л.д. 1133, т.1, л.1.

българските турци от Делиормана. През 1966 г. счетоводителка от БРП дава сведение за роднини на бившия собственик на русенската сладкарница „Тетевен“ Наджи Тахир (който е бил осъден за шпионаж и е починал в затвора). В доноса е цитиран разговор със сина му Джамал, който, без да подозира, че е разпитван, споделя за пътуването на майка си в Турция, която отишла там с разрешение на гости при другия си син, но нямала намерение повече да се върне.

Една забавна част от доносите са политическите вицове и анекдоти, най-често по адрес на държавния ръководител. Те обикновено са цитирани в цялост и не винаги с ясно посочване на източника. Един от тях е следният:

„По време на посещението на Тодор Живков в Пиргово при обхождане на лозята той паднал в един трап, откъдето не можел да излезе сам. Един старец му помогнал да излезе и в замяна на това др. Живков му предложил лека кола. Селянинът отказал и помолил за софийско гражданство. Когато Тодор Живков го попитал защо, той отговорил, че ако остане в Пиргово, ще го убият за това, че е спасил живота на Т.Ж.“

Недоволството към комунистическия водач е изразено и в следното четиристишие:

*Сурва, сурва година
до година, до амина.
Тошко сиренето вдигна
на два и половина.*

Впрочем, макар да е възможно доносниците да записват вицовете с известна симпатия и чувство за хумор, като се има предвид всеобщата параноя в комунистическия лагер и реалната опасност, която дебне разказвачите на политически вицове, по-вероятно е включването на такава информация да цели zlepоставяне. Нерядко агентите записват конкретните имена на разказващите.

Немалка част от документите на ДС за БРП са за така наречените „вражески елементи“ и „бивши хора“. Това е практика изобщо в системата на ДС, която активизира понякога по няколко шатни и нешатни сътрудници за определено разработвано лице. Сред най-коментираните личности в БРП са личностите с псевдонимите „Таралеж“, „Подлец“,

„Веселия“, „Двуличник“. Винаги предмет на обсъждане са личните и семейните им връзки, контактите им с чужбина, отношението им към властта.

„Бившите хора“ интересуват изключително много Държавна сигурност и най-често поради тяхната висока образованост и владенето на чужди езици. Не са редки случаите, когато системата се опитва да рекрутира свои кадри именно от тези среди. Както знаем, нерядко успява.

В края на 60-те и насетне зачестяват сведенията за нелегално пренасяне на голямо количество различни вестници, списания и журналы. Между тях има и такива, издавани на български език от „различни вражески централи“. В документ на Министерството на вътрешните работи, издаден на 11.04.1969 г., се посочва, че:

„Някои издания, например от религиозен характер, се раздават масово на наши екипажи, когато са в ГФР“.

По отношение на религията, с която БКП и ДС така усърдно се борят, а същевременно и използват в балканската и българо-съветската си политика, интересно е да се спомене за един куриоз. Става дума за Молба от 12 декември 1987 г. на журналиста Димитър Христов Попов от редакция „Международна дейност“ на БНТ, който моли да му бъде върнат задържаният при митническа проверка в Русе Нов Завет. Молбата на журналиста е израз на безспорна смелост, но от друга страна тази смелост е защитена с ловка интелектуална еквилибристика, която заслужава адмирации. Молителят пише:

„В момента на проверката четях същата книга (...) Поради служебна заетост преди заминаването ми не успях да направя необходимите справки за обектите, които ме интересуваха, а по-конкретно картините в Дрезденската галерия, чието съдържание в голяма степен е почерпано от библейски сюжети“.²

Във втория том от литерното дело за БРП зачестяват сведенията за заведенията и магазините по западните дунавски пристанища, които посещават българските

² АКРДОПБГДСРСБНА. VI-A-957, т.2. а.е.957, с.78–79.

моряци. Най-големият интерес е към Виена, пристанище, което според изнесените обилни сведения представлява миниатюрен „балкански салон“, срещащ в задимените си пространства политемигранти и чернобо-рсаджии, моряци, трафиканти и проститутки, анархисти и „вражески елементи“, сърби, гърци, руснаци, украинци, българи. В този том сведенията са наистина изобилни и последователни. Мотивацията за тези под-робни сведения е в това, че заведенията са използвани от западните разузнавания за „шпионска работа срещу Съветския съюз и народно-демократичните страни“ (с. 181–182). Същевременно обаче твърде подробна е информацията за сексуалния живот на моряците и женския състав в следените заведения. Многобройни са сведенията и за т.нар. „ментърджийски магазини“ и изобщо за местата, където моряците обменят валута и търгуват, особено често с часовници.

В едно от сведенията има коментар по отношение на чуждите разузнавания, румънско-съветските отношения и румънската валута:

„Тарзана каза, че леите винаги са били ценни, защото прехвърлянето на шпионаж в СССР е било най-удобно през Румъния, която граничи с нея и затова леите се търсят и се ценят най-скъпо“.

Следенето на заведенията и изобщо на контактите с Виена за Държавна сигурност са важи заради емигрантските общности там и евентуалните опити за създаване на задгранични правителства. Има подробни списъци на вражеските елементи и политическите емигранти, както и на семействата в българските крайдунавски градове, които поддържат връзки с емиграцията. Макар по-известните емигранти да са обекти на специални разработки и всеки от тях да има досие, съществува и обща работа по тях, като например случая „Глутница“ (с.89-96). Сред водещите личности в нея са Стефан Кафадаров, Демир Чавдаров, Гарбис Папазян и др. Според следящите ги сътрудници на ДС те са ядрото на нелегалния български комитет във Виена, а повод за специалния интерес към тях са и връзките им с Гемето и САЩ.

Литературата също е в сферата на интерес на Държавна сигурност. Сведенията многократно

информират за разпространение на нелегална литература сред моряците, но от документите се появява историята и на едно художествено произведение с тема Дунава. За него научаваме от доносите на агент „Стоянова“, която по специална задача се сближава с австрийския професор Леополд Войтш и съпругата му Аугуста. В сведенията си агентката прилага превод на писмата от професора, в които се разказва за публикувано във Франкфурт произведение на българския автор – романът „Синът на Дунава“ на Борис Г. Петров, издаден през 1958 г. от сдружение „Гутенберг“ в превод от американското издание на Хелмут Боде.

Професорът разказва за романа следното:

„Възкръсват впечатления на един български писател, който живее в Америка и написва на английски език един роман. Може би това не е българин, може би си спомня името на своя род (...) При всички случаи крепостта „Никол“ е останала от римско време със споменатото съкровище, което трябва да лежи на Дунава. Споменава се също и за една гора на име „Белово“. Градът на Дунава се нарича Радово“.

Агент „Стоянова“ се запознава с професора през 1960 г. и както се посочва в сведенията, той я кани често на гости във Виена. Обръщанията към нея са винаги като към добър приятел: „Мила госпожице П.“, „Мила скъпоценна Госпожице П.“... Фактът си струва споменаването за това, че потвърждава практиката в ДС агентите да създават измамното впечатление за искрено приятелство у обектите на разработка. Така вниманието на следените е притъпено и от тях може да бъде извлечена максимална информация. Често с тежки последици.

Накрая, да заключим: БРП и Дунав привличат вниманието на Държавна сигурност поради контактите със западните държави и чуждите разузнавания, политическата емиграция във Виена и другите големи пристанища, а не на последно място и заради контрабандната дейност и търговията с валута, в която Държавна сигурност се стреми да защити своя монопол. Вниманието към документалната и художествената литература представлява интерес за тази система само доколкото съдържа свързана с посочената дейност информация.

**ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES**

Chivikov Zh. 2008, Observation and development. The fiction of State Security. Sofia, Фама. / [Чивиков, Ж. *Наблюдение и разработка. Художествената проза на Държавна сигурност*. София, Фама, 2008.]